OUDJAVAANSCH EEDFORMULIËREN OP BALI GEBRUIKELIJK.

De Heer P. L. van Bloemen Waanders leverde in 1859, toen hij Assistent-resident te Boeieleng was, een stuk dat in het Tijdschrift van 't Bat. Genootschap D. VIII, werd opgenomen onder den titel van „Aanteekeningen omtrent de zeden en gebruiken der Balinezen, inzonderheid die van Boeieleng.” Dat zaakrijke geschrift bevat o. a. den tekst van een eedformulier in Kawi, op bl. 117 (overdruk), een formulier dat nog heden ten dage bij de Balineezen in gebruik is. Datzelfde formulier nu vindt men terug in eene Kawi-oorkonde van den jare 853 Çaka (= 931 na Chr.), en met eenige wijzigingen in een nog ouder stuk van 762 Çaka (= 840 na Chr.). Op de overeenkomst tusschen gedeelten der bezwering in de oudste oorkonde en der op Bali gebruikelijke maakte mij Dr. van der Tuuk opmerkzaam. Zoodra ik de drie redacties ging vergelijken, bleek het dat er tusschen den tekst van 't jaar 931 en den thans op Bali gevolgden een nog veel geringer verschil bestond dan tusschen dien van 840 en van de twee overige. In hoeverre de drie teksten met elkaar overeenkomen en verschillen, zal van zelf blijken als de lezer ze voor zich ziet.

Zooverre ik zien kan, is bedoelde eed nitsluitend een ambts-eed of gelofte van trouw en gehoorzaamheid. Als zoodanig komt hij voor in de Kawi-oorkonden en ook op Bali. 't Feit dat de Balineezen denzelfden vorm van eed bezigen als waarvan men zich vóór duizend jaar op Java bediende, is, zoo niet vreemd of bijzonder verrassend, dan toch opmerkelijk, en het kwam mij wel der moeite waard voor, daarop de aandacht van alle belangstellenden te vestigen. Om dit doel te bereiken wist ik geen beter middel dan 't mededeelen van den tekst der twee, of drie redacties welke te vinden zijn in Inscripties II en VII

uit de verzameling facsimile's uitgegeven door 't Batav. Genootschap. Bij den tekst voeg ik eene vertaling. Enkele gedeelten er van mogen aan bedenking onderhevig zijn, de hoofdinhoud is niet twijfelachtig, noch duister. Ik spreek hier ook de hoop uit dat deze of gene landgenoot op Bali mijne vertaling zal willen vergelijken met die welke hij van in 't Kawi bedrevene Balineezen allicht zal kunnen bekomen.

In de eerste plaats zal ik de oudste ons bekende redactie van den ambtseed medeelen, zooals wij die aantreffen in N° II van bovengenoemde verzameling, en wel op plaat 8, a, regel 3. Later zal ik 't formulier van N° VII, plaat 5, b, regel 4 laten volgen, tegelijk met het schier woordelijk overeenkomende in 't geschrift van den Heer van Bloemen Waanders. De transcriptie waarvan ik me bedien is dezelfde als in den XV zang van 't Bharata-Yuddha in de vorige aflevering dezer Bijdragen.

INSCR. II.

Ndâ nihan ling-nya |

Ong mindah ta kita kamung hyang Haricandanâgasti mahârshi, pûrwadakshinapaccimottarâgneyanairitibâyâbyaiçânya maddhyorddham adhah, rawi çaçi prthiwy âpas tejo bâyw âkâça, dharanmâhorâtra, Kuçikâ, Gargga, Metri, Kurushya, Pâtâñjala, sakwaih-ta bhaçâra baprakeçwara, kamung hyang Idi hyang ring Satasringga, kamung hyang i Watu Lampyar, kamung hyang Marapwi, Umalung, Karundangan, Wukir Sumbi, sang hyang Susundara, Kujatan, Walambangan, i Gulasing, i Langunu, Patungguan, sang hyang i Mðang, sang hyang Pâmungguan, sang hyang Kidukidul, kamung hyang Tuwuhada, hyang Tawihang, hyang Kurawingan, hyang Pangawan, sang rumaksha ring prthiwi mandala, sahananta ashta lokapala, kita Nandicwara, mahâkala, kita Napâti, kita Raditya, kita Soma, kita Anggara, Buddha, Wrihaspati, Çukra, Çaneçcara, Rahu, Ketu, kita aditya, kita candra, kita nakshatra, kita sambatsara, kita kala, kita mrtyu, kita twak, çrota, cakshuh, jihwâ, ghraṇa, pâda payu, upâsthâ, kita wak bhaçâra, kita wak pâda, kita tanmatra, kita pawak sakala pratyaksha bhaçâra, kita sakshibhûta, sahananta dewa sūkshma kabaih, ngö ta mangmang ninghulun, tuwon ang 1 adoh apar, rahina-wengi, kita pinakâ hurip ning sarw-

¹ De paralelplaats in Inscr. VII heeft tumon ing. Daar ng, ang,

wamanusha, tka ring sarwwasatwa, tṛṇa lata gulma, tka ring tiryak, pâçu, pipilikâ, ṛṅgö ta mangmang ninghulun |

Yan hana wwang lumangghana ni ajñâ-nira pâduka Çri-mahârâja, Dharmmodaya, Mahâsambhû, mwang mahâmantri Dakshotana, Bahubajra, Pratipakshasangcaya, yan hana lumangghana sanugraha-nira pâduka Çrîmahârâja, yan prabhu, yan mantri, yan kshatriya, yan grama, yan samanya, ity ewâ [m] adi-nya, yan rumuddharuddha rasha-ni ajñâ-nira pâduka Çrîmahârâja, jawah tasmâṭ karṃakna-nya, lbokna ri sang hyang dalm er, sanghapēn dening wuhaya, yan mara ring tgal sambērṇ ring glap, bwangakna dening aliwâwar, utalakna dening alisyus, pulirakna dening dewatâ, sakitana dening pisaca, banaspati ḍēngēn sanak, pulirakna dening dewarakshasa, dmakēn ing macan, yan para ring tgal manēmwakna sungga-wlah, yan mapāraparan mapagakna muk, manañḍungakna ruyung-awuk, sēmpal sēmpaln, pangalorakna pangidulakna dening dewa-rakshasa, wwil, detya dānawa. Samangkāna sapātha ning sang makalambi-haji.

Yawat cāndraçca çūryyaçca, ri sakalo dīpitah |

tawat sangçâragamacat, awecinarakan brajet |

kadi lawasang hyang Candrāditya sumuluh ing sakalaloka-maṇḍala, mangkana lawas-nyāmukti sangçâra.

Mangkāna ling ning sapata sang makalambî-haji, pinarṅgökēn ri pârasanya, ring kanishṭa maddhyamottama.

Alvrens eene vertaling te geven, merk ik ter toelichting op, dat de aanroeping gericht is aan verpersoonlijkte natuurmachten en natuurverschijnselen. Alle termen waarvoor in onze taal een equivalent bestaat heb ik vertaald, doch waar de eigenlijke beteekenis van een of anderen mythologischen term onzeker is, heb ik de schijnbare eigennamen, zooals Garga, en dgl. onvertaald gelaten. Het spreekt van zelf dat met Garga, Agasti, enz. geen menschen bedoeld zijn, want doode lieden kunnen niet als getuigen aangeropen worden. Trouwens nooit heeft een sterveling, behalve enkele Europeesche geleerden, Garga, Agastya, Brahma, en alle „hemelsche zieners“ voor iets anders gehouden dan voor wezens der mythologie, d. i. voor werkelijk bestaande, eeuwige wezens, die echter geene menschelijke per-

hoezeer zeldzaam, als locatief voorkomt, acht ik me niet gerechtigd ang in ing te veranderen. Tumōn is gewoonlijk «kijkende», tumōn ing (of ang) «(iemand, iets) ziende.»

sonen zijn. Natuurlijk wordt van hen gesproken alsof ze handelend konden optreden, op dezelfde wijze als men van Jupiter of Venus spreekt, als waren het personen van gelijke beweging als de mensch. Voorts zij nog opgemerkt dat een en 't zelfde goddelijk geachte wezen, wegens 't veelzijdige zijner werkzaamheid gesplitst wordt in onderdeelen. Die onderdeelen van 't gansche wezen worden door bijzondere namen van elkaar onderscheiden, doch niet zelden bezigt men den algemeenen naam van 't wezen in plaats van de bijzondere benaming van een zijner werkzaamheden. Vandaar dat in ons stuk de Zon, de Maan, enz. meer dan eens voorkomen, nu eens als verlichters der aarde, dan weêr als beheerschers van de naar hen genoemde weekdagen, dan weêr als regelaars van den tijd.

VERTALING.

„En zoo als volgt zijn de woorden:

Om! heil u! o gij, groote zieners Goudschijn en Canopus ¹; (godinnen van) Oost, Zuid, West, Noord, Zuidoost, Zuidwest, Noordwest, Noordoost, middelpunt, zenith, nadir, Zon en Maan; Aarde, Water, Vuur, Lucht, Aether; vaste Wereldorde, Dag en Nacht: Kuçika, Garga, Maitri, Karûsha, Pâtanjala ²; alle heeren Aartsvaders ³; o gij, goddelijke Idi ⁴,

¹ «Groote ziener», (maharshi) als term der mythologie, beteekent «groot licht aan den hemel»; in figuurlijken zin toegepast op menschen is het «een groot licht in de wetenschap, een eerste ster aan den wetenschappelijken hemel.» Wat met Haricandana bedoeld is, weet ik niet; volgens 't Wdb. van Wilson beduidt het Skr. woord o. a. «maneschijn», doch dat gaat niet wel samen met Canopus.

² Kuçika, Garga, enz. zijn alle namen van mythische Zieners uit den voortijd. Maitri is zeker dezelfde als in Maitry-upanishad. Kurushya is verbasterd uit Karûsha of Kârûsha, nythischen zoon van Manu den zonn-zoon; hij heet ook Koning Dantavakra, d. i. Krom-van-tand. De lange â in Pâtanjala zal wel eene fout wezen; 't Kawi is met de quantiteit der Skr. woorden steeds in de war. Kuçikâ, met lange â, is ook eene fout; het formulier in Inscr. VII heeft te recht de korte a.

³ Onder aartsvaders (prajāpati's, voortbrengers der sehpselen) verstonden de Indogermanen in 't algemeen bepaalde hemelse wezens naar wie de geslachten en stammen genaamd waren. Bijv. Wōdan was de aartsvader van Hengist en de Angelsaksische koningen. De Zon was de aartsvader van de meeste Indische vorstenhuizen. Er zijn ook aartsmoeders; bijv. Julius Caesar stamde in rechte lijn af van Venus. De term aartsvader geeft dus slechts gebrekkig weêr wat de Indiërs onder prajāpati verstaan, doch ik wist geen ander woord er voor.

geest van den Çataçngga; o gij geesten van den Watu Lam-pyar, o gij geesten van Merapi, Umalung, Karundangan, berg Sumbi, beschermgeest van Susundara, Kujatan, Walambangan, van Gulasing, van Langunu, Patungguan, beschermgeest van Mēḍang, beschermgeest van Pāmungguan, beschermgeest van de Zuidstreek; o gij geest van Tuwuhāḍa, Tawihang, Kurawingan, Pangawan, gij die 't aardrond beschermt, alle acht hoeders der windstreken; gij Nandīçwara (d. i. Çiwa), god der vernieling, gij Napāti ⁵; gij Zon, gij Maan, gij Mars, Mercurius, Jupiter, Venus, Saturnus; Rāhu, Ketu; gij Dagvorst, gij Nachtgodin, gij gesternten, gij jaar, gij Tijd, gij Dood, gij zintuig van 't gevoel, zintuig van 't gehoor, van 't gezicht, van den smaak, van den reuk, van 't gaan, van ontlasting, van voortteling, gij vormen ⁶ van den Heere (Çiwa), gij verpersoonlijkte vier wereldtijdperken, gij prototypen van 't bestaande, gij materieële ⁷ en zienlijke gedaante Gods, gij strekt ten getuige, alle onzichtbare goden te gader; hoort mijn eed en vloek, gij die ziet verre en nabij, bij dag en bij nacht, gij die het leven zijt van alle menschen, ja van alle schepselen en van grazen, planten, struiken, tot de viervoeters, 't vee en de mieren toe; hoort mijn eed en vloek:

Indien er iemand is die 't bevel overtreedt van Zijne Majesteit den Koning Dharmodaya Mahāçambhu, en van de voornamen Ministers Dakshottama, Bāhuwajra, Pratipakshasangkshaya; indien er iemand is die in strijd handelt met eenig privilegie geschonken door Z. Majesteit den Koning, hij zij regent, of minister, of Ridder, of dorper (Waiçya) of gemeene man, en

⁴ Wat met idi bedoeld is, weet ik niet; mogelijk is het eene vervorming van Skr. idā, d. i. sap, vooral levenssap, en overdrachtelijk: bron van levenskracht, zoo als de aarde, de koe, eene zoogende moeder, enz. Het is even goed mogelijk dat het een bergnaam is, gelijk de volgende.

⁵ Napāti moet hier eene vervorming wezen van Skr. na pāta, dat mij slechts uit Rgweda 10, 15, 3 (= Vājan. Sanh. 19, 56) bekend is; na pāta, iets heel anders dan napāt, waarmede het door Prof. R. Roth in 't Petersb. Wdb. verward is, bet. «godenverblijf, 't verblijf der zaligen.» In ons formulier staat het als tegenstelling tot mahakāla, «verganke-lijkheid,» en zou men het kunnen weêrgeven met «de eeuwigheid.» Çiwa namelijk is zowel 't eene, als 't andere.

⁶ Met vormen of belichamingen (wak, Skr. mūrti) zijn zeker wel de acht bekende mūrti's van Çiwa bedoeld.

⁷ Dit sakala uit sa «met» en kalā «materie, stofdeel» is het tegen-deel van nishkala, immaterieel, monadisch, en niet te verwarren met sakala «geheel.»

zoovoorts; indien (dan iemand) weêrstreeft hetgeen 't bevel van Z. Majesteit den Koning behelst, laat hem dan ten gevolge daarvan verzinken diep in den Oceaen, en moge hij door krokodillen worden opgesnapt; als hij naar 't veld gaat, worde hij door den donderstraal getroffen ¹, worde hij door den rukwind weggeworpen, door den wervelwind weggeslingerd; door goden in de rondte gedraaid, door duivels, kabouters en soortgelijken gepijnigd, door geesten en reuzen in de rondte gedraaid, door tijgers besprongen; naar 't veld gaande treffe hij angels van bamboe aan; als hij een tocht wil ondernemen ontmoete hij amok, stoote hij op blinde randjoes zoodat een lid zijn lichaams verminkt worde, worde hij nu eens noordwaarts, dan weer zuidwaarts getrokken door goede geesten en reuzen, duivels, hellewichten en kinderen der duisternis. »

Aldus is de eed van hem die met eene waardigheid bekleed is.

(Vers in Sanskrit) Zoolang als zon en maan der gansche wereld zullen lichten, zoolang zal hij de rampzaligheid van telkens sterven en wedergeboren worden deelachtig wezen, en tot de hel Awîci vervallen ².

(Prozavertaling in Oudjavaansch): Zoolang als Zon en Maan 't gansche wereldrond verlichten, zoolang is hij de rampzaligheid van telkens sterven en wedergeboren worden deelachtig.

Zoo luidt de eed van hem die met eene waardigheid bekleed is ten aanhoore van 't gansche publiek, van lieden uit den laagsten stand, den middelstand, den hoogsten stand. »

TAALKUNDIGE AANTEKENINGEN.

Taal en spelling van 't stuk komen geheel overeen met die in de Kawische gedichten. Vooral valt in 't oog de karakteris-

¹ De schoone uitdrukking sambērēn ring gēlap laat zich niet letterlijk vertolken; men zou het kunnen omschrijven met: «moge een donderbeitel de lucht doorklieven als een roofvogel op zijn prooi toeschiet en hem treffen.»

² De strophe in Sanskrit is corrupt en laat zich niet in den oorspronkelijken vorm herstellen, omdat het daarin vervatte denkbeeld op meer dan ééne wijze kan uitgedrukt worden; de strophe kan geluid hebben:

Yāwac candraṇa sūryaṇa wiṇwāloke widipitā |

Tāwat samsāram āgachet āwīcinarakam wrajat ||

Even goed echter kan er sarwāloke widipitā (futur. van widipyate) of wiṇwālokāya (sarwālokasya, sarwālokāya) dipitā bedoeld zijn. De verandering in den tweeden regel is minder onzeker, dewijl 't Indisch spraakgebruik een optatief, en de versmaat o — — — eischt.

tieke verwaarloozing der Skr. quantiteit in proza en poëzie beide. Er is geen twijfel aan dat de accentuatie in 't Kawi dezelfde was als in 't nieuwere Javaansch, hetgeen trouwens van zelve spreekt aangezien alle Polynesische talen in hoofdzaken denzelfden klemtoon hebben. Let men op spellingen als *raja*, *râja*, *râjâ* (Skr. *râjâ*), die naast elkander in 't zelfde stuk voorkomen; op *upâsthâ* voor *upastha*; daarentegen *ghraṇa* voor *ghrâṇa*; *matra* voor *mâtra*; *sûkshmâ* voor *sûkshma*, en dgl., dan is het klaar dat men in de voorlaatste en laatste lettergreep eene opene *a*, hoe kort die ook in 't Skr. klonk, in 't Kawi lang uitsprak.

De *ai* is in inheemsche woorden als *kabaih*, *sakwaih* bewaard: daarentegen is de Skr. *ai* (eigenlijk *âi*) meestal in *e* overgegaan ¹. Naardien in 't Maleisch in inheemsche woorden, als *air*, *lain*, *gawai*, enz. de oude klank gebleven, doch in Skr. woorden verdwenen is, moet men de uitspraak *e* voor *ai* in Skr. woorden niet als eigenaardig Javaansch beschouwen; integendeel, die uitspraak moet door Hindoes zijn overgebracht. In Inscr. VII, waarvan 't gedeelte den eed bevattende later zal meêgedeeld worden, wordt ook in inheemsche woorden *e* geschreven, als *kabeh*, enz. Daaruit volgt niet dat men in nog latere stukken nooit *ai* zou ontmoeten. Immers, overal ziet men 't verschijnsel terug dat klankovergangen zich geleidelijk en niet over een gansch taalgebied te gelijk uitbreiden, en ook mag men veronderstellen dat op Java evenzeer als elders eene oude schrijfwijze in stand werd gehouden lang nadat de uitspraak had opgehouden met de spelling in overeenstemming te zijn.

Verbasteringen van Skr. woorden komen er in alle Oudjavaansche geschriften, in dicht of ondicht voor. *Kurûsha* voor *karûsha* of *kârûsha*, *satasṛṅga* voor *çataçṛṅga*, *gosali* ², en dgl. zijn van denzelfden aard als in de gedichten *gapura* en *gupura* voor *gopura*; *kuhira* (Bharata-Y. 520) voor *guhera*; *pârccaya* voor *pratyaya*; *wârshita* voor *ârocita*; *wilâça* voor *wilâsa*; *rasha* mag de gewone spelling heeten in alle Kawi-stukken. Dat men in 't Oudjavaansch even weinig onderscheid maakte tusschen de drie soorten van

¹ Aan uitzonderingen ontbreekt het niet; zoo heeft ons stuk er voor *air*; aan den anderen kant *nairiti*, enz.

² In 't begin derzelfde oorkonde *juru gosali* bet. meester smid; voor den begripsovergang van *kauçilya* «bekwaamheid» in dien van «bekwamen man», inzonderheid «smid», vgl. Skr. *kriyâ* in Jav. *kriyâ*.

sisklank van 't Skr., als in 't nieuwere, is geen wonder, vermits reeds in de oudste Prâkrits van oostelijk Indië 't onderscheid verloren was gegaan, en de uitspraak van 't Skr. heeft altoos onder den invloed gestaan der volkstalen.

De Kawi-oorkonden hebben, uit welk oogpunt men ze beschouwt, eene waarde die niet licht te hoog kan aangeslagen worden. Als 't glossaar er op, dat thans door den Heer Cohen Stuart bewerkt wordt en zijne voltooiing nadert, verschenen zal wezen, benevens eene transcriptie van de teksten, dan zal, naar men vertrouwen mag, menigeen die thans voor de studie dier stukken terugdeinst, 't zijne willen bijdragen om ze te verklaren. Reeds nu kunnen ze ieder die ze wil raadplegen dit leeren, dat de Javaansche overlevering der Kawi-gedichten van nul en geener waarde is. De oorkonden, die natuurlijk de taal en de schrijfwijze bevatten van den tijd waarin ze opgesteld zijn leggen een onwraakbaar getuigenis af ten gunste der Bali-neesche en Madureesche overlevering, en tegen de Javaansche. Wat reeds vóór de bekendmaking dier oorkonden op theoretische gronden beweerd was omtrent de verknoeiingen der gedichten door de Javanen van den lateren tijd, is door een rechtstreeksch bewijs bevestigd.

Na deze algemeene opmerkingen zal ik in bijzonderheden mijne vertaling rechtvaardigen, voor zooverre zulks noodig is. Eene herhaling van 't geen ik in mijne aantekeningen op den 15den zang van 't Bharata-Yuddha (in deze Bijdragen, vorige aflevering), in mijne Kawi-studiën of elders behandeld heb, zal ik den lezer besparen, tenzij verder onderzoek mijne zienswijze gewijzigd heeft.

Mindah ta kita. Deze woorden staan achter ôm op de plaats waar anders swasti staat. Het moet dus even als swasti en 't Latijnsch ave eene begroeting wezen. In vorm is mindah ta kita een 2de pers. (enk. of meerv.) van den imperatief, zoodat het aan een Latijnsch avete beantwoordt. Ter uitdrukking van den imperatief, hetzij aorist en passief, of duratief, wordt in 't Kawi zeer dikwijls ta achter 't gezegde gevoegd, inzonderheid als de imperatief een wensch uitdrukt. Zoo bijv. in ons stuk rēngō ta = Grieksχ *ἀξιώσατε*. Zoo lezen we Wiwâha str. 134: ta-çileng paṭâraṇa, sabhâgya ta kita, bapa! d. i. „ga zitten op den eerezetel, wees welkom, zoon lief.” In Bhar. Y. 610 spreekt Satyawatî tot hare dueña alvorens zich zelve den doodsteek te geven:

Sugandhikâ lot sinawe çinabdan :

Kakangku mantuk ta ri Madrarâjya |

D. i.: Zij wenkte daarop Sugandhikâ en zeide tot haar: „mijne oudere zuster, keer terug naar 't rijk Madra.“ Dezelfde imperatief mantuk ta komt ook in Inscr. II, bijna aan 't einde, voor, doch als 3de pers. De zinsnede luidt: „i sampun-nyan mangkâna, mantuk ta sang pârasamya mare grhanya sowang-sowang; d. i. „na afloop daarvan, laat de vergaderde menigte, ieder weder naar zijn eigen huis, gaan.“ Zoo weinig bezwaar de grammatische verklaring van mindah ta kita aanbiedt, zoo moeielijk is het den juisten zin van mindah op te sporen, al is de bedoeling in 't algemeen duidelijk genoeg. Indah is o. a. „behagen“; endah „behagende“ en „behagelijk“: mindah, als toestandswoord, zou dus kunnen beteekenen „zich behagelijk gevoelende.“ Ik wist daarvoor in een groet geen beter term dan „heil!“

Kamung is een vocatiefvorm van kamu, gelijk kong van ko of kon; enz. Vgl. aanteek. op str. 249 van Bhar. Y. Hoewel kamu eigenlijk meervoud is, wordt het ook jegens een enkelen persoon gebezigd even als 't Hoogduitsche ihr, wanneer men niet bijzonder beleefd wil wezen; zoo bijv. in B. Y. 279 waar Kṛpa het in zijn toorn tegen Karna zegt. Vermoedelijk hebben omtrent de toepassing van kamu dezelfde regelen gegolden als in 't Tobasch; zie v. d. Tuuk, Tob. Spr. bl. 224. Ook komt het gebruik van kita als beleefd voornaamwoord des 2^{den} persoons in 't Oudjavaansch met dat in 't Bataksch overeen; als voorvoegsel van 't passief dient ook, zoowel in 't Kawi als in 't Tobasch, ta. Als achtervoegsel van 't beleefde voornaamwoord des 2^{den} pers. dient ta en na een klinker nta. Maar ditzelfde ta, nta is evenzeer een der achtervoegsels van den 1sten persoon; bijv. anak-ta in 't B. Y. 689 beteekent „mijne (eig. onze) kinderen!“; kaka-nta „mijn minnaar!“ 540, 534, 544. Dit zonderlinge verschijnsel viugt zijne gedeeltelijke verklaring in de omstandigheid dat kita, waarvan ta, nta de aangehechte vorm is, oorspronkelijk de eerste persoon meervoud inclusief was; vgl. Tob. Spr. 223. Het Maleische nda in kakanda, baginda, enz. is stellig = nta, zoodat baginda beteekent „onze (of: mijn) heer“; ayanda „onze vader.“

Satasrēngga, enz. Over deze berguamen zie 't hierachter gevoegde opstel.

Sahananta. Ta, in sterken vorm: tang, is na woorden

van hoeveelheid zeer gewoon om hetzelfde uit te drukken als onze partitieve genitief. Bijv. *anyattang*, *lentang*, *lawan tang*, *waneh tang*, *muwah tang* „een ander deel van hen“, d. i. naar ons spraakgebruik „anderen“; zie *Wiwâha* 240; BY. 24; 25; 53; 49; e. e. *Dudû tang* „anderen“ BY. 23; *aneka tang* „verscheidene onder hen“ 376; *sêk tang bhûta* „eene menigte dier booze wezens“ 668. *Kabeh ta musuh* z. v. a. „al de vijanden“ 445. Zoo ook in ons stuk *sakwaih ta bhaṭâra*. Dewijl *ta* ook aanhechtsel van den 2den pers. is, en *sahana*, zoover ik weet, niet met *sahana* afwisselt, moet men in ons stuk *sahana + nta* scheiden, en dus ook *ta* achter *sakwaih* als 2den pers. opvatten, maar altoos in den zin van een partitieven genitief.

Raditya, voor *râditya*. *Râ* is tot *ra* verkort doordat op de volgende lettergreep de klemtoon valt. Zoo ook is *Jav. rëmbulan* ontstaan uit *ra + mbulan*¹. De nasale voorslag in *mbulan* = *bulan*, *wulan* is echt Polynesisch. In 't Fidjisch bestaat er zelfs geen op zich zelf staande *b*; het kent alleen *mb*. Ook de Javaan schrijft vaak, om niet te zeggen gewoonlijk, *bëktâ*, enz. als hij *mbëktâ* wil uitdrukken, alsof het van zelve spreekt dat *b* met nasalen voorslag uitgesproken moet worden. Met eenige andere letters is het eveneens gesteld. Eene enkele *d* bestaat er in 't Fidjisch evenmin; het bezit alleen *nd*. Hiermede vergelijkte men 't Oudjav. *ndan* = *Mal. dan*; *ndak* = *Jav. dak*.

Mangmang, dat ik „met eed en vloek“ vertaald heb, is een synoniem van 't Skr. *çapatha*. Soms worden de beide synoniemen met elkaar samengekoppeld, gelijk in het oud en nieuw Javaansch zoo dikwijls geschiedt, bijv. in *wêlasasih*, *sukabungah*, e. dgl.² Zoo lezen we een paar regels vóór den aanhef van 't formulier deze woorden: *manibâkna çapatha-mangmang irikang wwang asing maharëp manglburânugraha grî-Mahârâja*, d. i. „late men een duren vloek vallen op een iegelijk die de privileges door *Z. Maj.* den Koning geschonken wil te niet doen.“ *Mangmang* is een tweelingvorm van 't *Jav.* en *Kawi bangbang*, *ëbang*. Op gelijke wijze staat *Jav. mor* (*di mor*) naast *wor*; *Kawi* en *Jav. amuk* (*pangamuk*) naast *Kawi wuk* of *wûk* „verwoede aanval“ (bijv. *B. Y.* 265; 290; 312); ditzelfde

¹ Over de beteekenis van *ra* vgl. *Kawi-Stud.* bl. 27.

² Vgl. *T. Roorda, Jav. Spr.* § 286.

wuk herkent men in 't Mal. mabuk "dronken", zoodat in muk en wuk de algemeene zin van "razend, dol zijn" ligt opgesloten. Afwisseling tusschen m en w vindt men ook in gevallen waar van verwarring tusschen actief en passief, duratief en aorist, geen sprake kan wezen; bijv. Jav. maliwis "wilde eend" heet in 't Kawi waliwis; zie Bhoma-kâwya, bl. 87, r. 4 v. o. De algemeene zin van mang mang en bang-bang zal wel wezen "luid roepen", waaruit zich die van "dreigen" en van "zweren" ontwikkeld heeft. Ook ons zweren is oorspronkelijk niets anders; vgl. Skr. swara, klank; Engelsch answer, en al wat daarmee samenhangt.

Nghulun is een beleefd voornaamwoord van den 1sten pers., en van gelijke beteekenis als 't ook in 't Kawi voorkomende kawula. Het beantwoordt aan 't Skr. ayañ janah, en ons "mijn persoon"; vergelijkt men het met ngwang "mijn (ons) persoon," beleefd voor "ik, wij", dan wordt het waarschijnlijk dat ng een voornaamwoord, of liever lidwoord, is, dat wang voor wwang staat, en hulun dienaar, man van iemands gevolg, beteekent. Inderdaad beteekent pahulunan een kind des huizes, lid der familie; Nakula wordt zoo genoemd ten opzichte van Çalya in B. Y. 510. Ahulun, eig. "dienaren, gevolg hebbende" bet. Heer, Vorst; sang ahulun, de Heer, Mijnheer; Wiwâha 186; B. Y. 405; 517; de Vorst (581). Als voornaamwoord luidt het woord niet hulun, gelijk in Roorda's Jav. Wdb. i. v. wordt opgegeven, maar nghulun; zie hier enkele bewijspplaatsen; in B. Y. 471: ngânin nghulun tēka tumut lalu bhagna denta; 494: ndân amriha nghulun atoha hurip-ku kēdwâ; 495: tan rowangēn nghulun amâtyana yeng ranângga; e. e. Het foutieve hulun der woordenboeken berust op verkeerde scheiding van i, ni nghulun "van, in, aan mij (ons)."

Aparē. In de gedichten is de gewone vorm aparō, maparō, met langen Pēpēt; de Javaansche is parēk (padēk). Trouwens ook 't Kawi heeft parēk; o. a. in deze zelfde inscriptie lezen we: bwat hajyan adoh aparēk.

Dharmmodaya Mahâsambhû. Deze namen, of liever bijnamen des Konings, verschillen van die we in den aanhef lezen. De oorkonde is namelijk uitgevaardigd van wege "Çrî-Mahârâja Çrî-lokapâla, Hariwangçotunggadewa nâma rājâbhisheka", d. i. Z. Maj. den doorluchtigen regent, uit het Zonnegeslacht, met name Uttunggadewa, gewijd (d. i. ge-

kroond) ¹ vorst. Mahâçambhu is een der namen van Çiwa; nu worden ook zekere ingewijden in de mystieke secten onder de Çiwaïeten met den titel van çîwa, maheçwara, enz. bestempeld. De Javaansche Koning kan een aanhanger van een dier mystieke scholen geweest zijn, doch even goed is het mogelijk dat hij naar later Indisch gebruik onder zijne namen dien der sectegodheid telde. In allen gevalle blijkt uit zijn naam Mahâçambhu dat hij een Çiwaïet was ².

Dakshottama, Bahubajra en Pratipakshasangçaya zijn de namen, en wel de officiele of publieke namen, van de drie hoofdministers, die de acte mede uitvaardigen of zooals onze term luidt „contrasigneeren.“ Een der namen verschilt van dien we aantreffen op pl. 3, a der oorkonde. Daar toch staat:

Mangkana diwaça-nira Çrî-lokapala Hariwangçotunggadewa, dinulur de rakryan mahâmantri katriñi, rakryan mantri hîno, Dakshotama, rakryan mantri halu, Pratipakshasangçâya, rakryan mantri sirikan, Mahâmâhino.

D. i. „zoo is de datum (d. i. acte) van Z. Maj. den landsheer, den Zonnetelg, Uttunggadewa, bijgestaan door de drie prinsen en hoofdministers: prins minister van?, Dakshottama; prins minister van oorlog (?) Pratipakshasangshaya; prins minister van?, Mahâmâhino.“ Deze laatste moet dus anderszins bekend gestaan hebben als Bâhubajra. Terloops zij hier opgemerkt dat de Indiërs, althans der hoogere standen, meer dan één naam dragen. Vorsten en hooge ambtenaren voeren daarenboven nog bijnamen. Meestal zijn de laatste in de geschiedenis bewaard gebleven; eene heillooze verwarring is hiervan 't gevolg geweest, en geen mensch vermag thans met zekerheid te zeggen hoe de groote Wikramâditya heette. Van Koning Açoka den Buddhist kent de nawereld wel drie bijnamen en den geslachtsnaam daarenboven, maar de eigennaam of „alledaagsche“ naam, is verloren. De Hindusche gewoonte om vorsten naar den bijnaam te noemen, heeft zelfs onder de Muzelmansche Groote Mogols stand gehouden; hoe weinigen zijn er die ooit den

¹ Abhisheka is in 't Skr. uitsluitend substantief; in 't Kawi dient het tevens voor Skr. abhishikta. Niets gewoner in 't Kawi dan dat Skr. substantieven als adjectief gebezigd worden, bijv. krodha is niet enkel «toorn», gelijk in 't Skr., maar ook «toornig», Skr. krudha: Skr. harsha is «blijdschap», maar in 't Kawi zoowel «blijdschap», als «verblijd», Skr. hrshita; Skr. çakti, macht, maar Kw. ook «machtig».

² Van welke secte dan ook; er zijn een tal van Çiwaïetische secten, deels mystiek en asketisch, deels niet.

eigenlijken naam van Akbar of Aurengzeb gehoord hebben? Wat in Indië gebruikelijk was, gold stellig ook bij de Hindusche Javanen. Dakshottama, Bâhuwajra, en dergelijke officieele namen vindt men in andere oorkonden van lateren tijd terug.

Gramā; of de term juist is weêrgegeven met „dorper“, laat zich vooralsnog moeielijk beslissen. Te oordeelen naar de beteekenis die grami in 't Jav. heeft, zal men misschien „koopman“ waarschijnlijker achten. Hoe het zij, kennelijk is in den tekst de Waigya-stand bedoeld, en nademaal Waigyas zoowel landbouwers als kooplieden zijn, is het voor 't verstaan van deze plaats van weinig belang hoe men grama opvatte. 't Grondwoord is natuurlijk Skr. grāma, doch dit heet zoowel „dorp“ als „maatschappij, vennootschap.“

Jěwah is kennelijk een bijvorm van jěmah, dat zoowel in 't Kawi als in 't Maleisch voorkomt. Jěwah = jěmah is „gevolg“, en bijwoordelijk „ten gevolge.“ Vergelijkt men deze woorden met het gelijkbeduidende těmah, dat ook Jav. is, dan ziet men dat jě en tě verouderde préfixen zijn. Voorts levert mah = wah wederom een voorbeeld voor de afwisseling tusschen m en w, waarvan zoo even reeds sprake was. Van wah is o. a. nog afgeleid Kawi wwah (uit wwah), Jav. woh, Mal. buwah. (uit bwah, en dit uit wwah).

Karěmakěna-nya, van angarěmakěn, mangarěmakěn = Jav. ngělēmmakén. In vorm is het een verzoek of eisch overeenkomende met zulke Jav. uitdrukkingen als tak-dělēnge „laat mij (of: laat ik) eens zien.“ Het onderscheid is dat het conjunctief-suffix in 't Jav. in een dergelijk geval wordt weggelaten, doch in 't Kawi niet.

Lěbokěna = lěbwakěna, conjunctief passief van 't causatieve manglěbwakěn. De verhouding van lěbokěn tot lěbwakěn is dezelfde als van lor, Noord, tot lwar; in onze inscriptie wordt nu eens lor, dan weer lwar geschreven, een bewijs, dunkt mij, dat reeds toen ter tijde begonnen was wat in 't nieuw Jav. regel is geworden, nl. overgang van wa in o. Lěbokěna letterlijk in 't Skr. vertaald, ware praweçyeta of praweçyatām, maar noch in 't Sanskr., noch in onze taal zou men 't gansche woord in verbinding met karěmakěna-nya anders uitdrukken dan door madhye of antar, en door 't Nederl. voorzetsel in. In 't algemeen, in de Arische talen worden de wijzigingen of richtingen eener handeling aangeduid door voorvoegsels, als ingaan, opgaan, overgaan, enz., of

door eigenlijke voorzetsels, enz. In de Polynesische talen worden twee handeling aanduidende woorden naast elkander geplaatst; en zoodoende 't eene door 't andere nader bepaald; in stede van subordinatie, verkiezen ze coordinatie. Is nu een der gecoördineerde woorden met een modaal suffix voorzien, dan ontvangt ook 't andere er een. Bijv. B. Y. 8: kinon lumakwa datēngeng (d. i. datenga + ing) Kurupati, "hetgeen in onze taal eenvoudig is: "werd verzocht om zich te begeven naar den Kuru-vorst." B. Y. 182: cakrabyûha ngaranya nora wēnangâ rusuka ri taya Bhîma-Phalguṇa, d. i. "de radslagorde genaamd, welke onmogelijk in wanorde zou kunnen gebracht worden, zoo Bhîma en Arjuna er niet waren."

Sang hyang dalēm er, eig. "de god van 't diep der wateren," anders gezegd Waruṇa, Neptunus, Okeanos. De persoonsverbeelding gaat wederom over in de materiele betekenis. De uitdrukking staat gelijk met ons Oceaan, als wij dit schrijven met eene hoofdletter.

Sanghapēn. De parallelplaats in 't eedformulier van Inscr. VII heeft: ri wwai sahutēn dening wuhaya. Daardoor wordt de beteekenis vastgesteld; vgl. Jav. cangapen angap.

Utalakēna, van utal = Jav. untal, in kontal.

Alisyus. Evenzoo gespeld B. Y. 584, doch halisyus 452, alsook Wiwâha 223. Over 't algemeen weifelde reeds de oude uitspraak tusschen ha, hi enz. aan 't begin der woorden, zoodat als beginletter de h zeer zacht moet geklonken hebben.

Dēmakēn. Angdēmak, mangdēmak is "aanvallen, er op inloopen, er op losgaan, to assail, bespringen"; bijv. mangdēmak ring gadâstra B. Y. 561; Bhoma-Kâwya bl. 28, r. 2 v. o.; van olifanten gezegd B. Y. 417; zoo ook in 't causatief: mangdēmakakēn gajah-ira ri turangga Phalguṇa B. Y. 176. Mangdēmak bet. "aangrijpen" in Wiwâha 261: hetu-nyân tēka mangdēmak kadi ta sanghârâgni; ook wel "in bezit nemen, aanvaarden."

Yan para komt op hetzelfde nêr als yan apara (of yan mara), doch terwijl 't laatste letterlijk is: "wanneer hij gaat", laat het eerste zich nagenoeg weêrgeven met "op reis" of "gaande". Zoo ook heet het in 't andere formulier yan hawan, dat feitelijk op 't zelfde nêr komt als yan ahawan of yan mahawan "wanneer hij op weg is, een tocht doet." Met dit al maakt het taalgebruik geen onderscheid tusschen mara en yanpara; dientengevolge doet yan vóór een stamwoord ge-

voegd denzelfden dienst als de verandering van den beginmedeklinker des stamwoords in de overeenkomstige nasaal. Derhalve, er is geen onderscheid van beteekenis tusschen mijil en yanwijil. Om deze bewering te staven, zal ik eenige onduidelzinnige voorbeelden aanhalen. In Bhoma-k. bl. 15, r. 8 staat:

sâmpun mangkana ċighra yanwijil i heng sira katċemu tikang balâdhika.

Dat de dichter hier ċighra mijil zou geschreven hebben, hadde hij het om de versmaat niet gelaten, ziet men licht. Als eene uitbreiding van die constructie beschouw ik de vervanging van 't voorvoegsel *ma* = *a* door *yanpa*. Hiervan leveren de gedichten een aantal voorbeelden; o. a. Bhoma-k. r. 9 v. o.

lilâ yanpahawan gajâdhipa tċlas mablûshana sira

„Behagelijk bereed hij een baas van een olifant enz.” Het is duidelijk dat yanpahawan niet in 't minste of geringste verschilt van mahawan, awahan. Evenzoo is yanpatanghi, „rees op” bl. 61, r. 2 volmaakt hetzelfde als matanghi, atanghi; de regel is duidelijk:

söng sang hyang Rawi karana-nya yanpatanghi.

Zie verder bl. 105, r. 2 v. o., waar yanpalaywan = malaywan; 135, 16, yanpangungsir = mangungsir; 101, 8, yanpanahanahâ = manahanahâ; enz. Uit den Wiwâha, die eene menigte voorbeelden van deze constructie bevat, zal ik ook er slechts enkele aanhalen, o. a. hetzelfde yanpara = mara, dat we ook in ons formulier vinden; in str. 230 lezen we:

mâti ngmong yanparângdon grha, wuhaya pċjah yanpareng wyâghradeça.

Yanwijil = mijil in str. 306:

hana yanwijil sumċelang ahyas ajar atitih-titih pupû.

Manċmwakċn; klaarblijkelijk in den zin van Jav. anċmoni.

Sungga-wċlah. Deze term is mij elders niet voorgekomen doch er is geen twijfel aan, of 't Oudjavaansche woord had denzelfden zin als 't Maleische sungga (= suda), Bat. soega. Het iets verder voorkomende ruyung heb ik slechts bij gissing vertaald ¹.

¹ 't Jav. ruyung of luyung, „hout van den arenpalm,” pċst niet, tenzij de ruyung's in ons stuk zoo genoemd werden omdat ze van arenhout gemaakt waren.

Makalambi-aji, eene constructie gelijk makēmul-putih (akēmul-putih), en dgl., laat zich vergelijken met ons zwartgerokt, witgedast, zwartgesluierd, enz., waarin ge den zin van „(voorzien) met „ bewaard heeft. Dit ge nu heet in 't Kawi ma en a, in 't Jav. ha (a). Daar de Javaansche spraakkunsten over dezen gewichtigen woordvorm zwijgen, maak ik den lezer opmerkzaam op eenige voorbeelden uit den Damar Wulan; bl. 32: hakulambi-sutra; en hasonderpoleng-habang; 27: hakopyah-hirēng, en adodotkumitir. Vgl. Kawi-Stud. bl. 31, vg.

Lawasang stelt lawas sang voor. In de spelling der oorkonde wordt zeer dikwijls de dubbele medeklinker door den enkelen uitgedrukt; zoo aan 't slot tlasinurat voor tlassinurat; op eene andere plaats nimita voor nimitta; Dakshotama voor Dakshottama; enz.

Amukti, mukti is duratief-actief van Skr. bhukti, reeds toen ter tijd door de Javanen als bukti uitgesproken. Dat de geaspireerde letters in Skr. woorden in de spelling eeuwen lang bewaard bleven, doch niet als zoodanig uitgesproken werden, kan men reeds uit onze oorkonde leeren. Immers we zien daarin vlak bij elkaar nu eens sapátha (Skr. śapatha), dan weēr sapata. In 't Bhar. Y. treft men op gelijke wijze door elkander bukti en bhukti aan; bijv. 619: suka sōk bhinukti „genoegens veel gesmaakt“, 625: mēne ko bhukti ning asu „straks wordt gij den honden ten voedsel,“ doch 444: bukti ning mṛtyujihwā „kost voor de tong des Doods.“ De duratieve vorm is natuurlijk amukti, mukti en mamukti, de vruchten plukken, smaken, genieten, deelachtig worden; bijv. amukti pāpa „de vruchten plukken zijner booze daden“ 503: mamukti wishaya „zinnelijke genoegens smaken“ 659.

Pinarēngökēn is een vorm die in beteekenis overeenkomt met het partic. praes. pass. en gerundief der Arische talen; tinon is, in 't Skr. vertaald, dṛṣyamāna en dṛṣya; ginawe „te gebruiken, dienstig“, enz. Behalve 't aanhechtsel akēn bezit het Kawi, gelijk de Nieuw-jav. dichttaal, ook kēn; uit rēngō + akēn wordt in 't Kawi rēngwakēn; rēngō + kēn daarentegen blijft rēngökēn. Parēngō is een secundaire stam, uit pa en rēngō, Jav. rungu. Rēngō, rungu is „'t gehoord worden, auditus“, en „gehoor“, bijv. in tan-wawa-rēngō „er niets van bespeurende“ eig. „zonder

beseef of gehoor. B. Y. 170. Parëngö is dus „wat in 't gehoor valt, wat gehoord wordt (Aorist)“, gelijk patut is „dat wat voegt, past, voegzaam“; pakon „wat bevolen wordt, opgedragen last.“

Kanishṭa; Skr. kanishṭha. Hieruit is Jav. niṣṭa ontstaan, en niet uit niṣṭa, zooals in 't Jav. Wdb. i. v. niṣṭa wordt opgegeven. Dat ka in 't Jav. meermalen weggevallen is, omdat men het met het prefix ka verwarde, is herhaalde malen door v. d. Tuuk en anderen aangetoond.

Het eedformulier in Inscr. VII en de redactie er van zooals de Heer van Bloemen Waanders die medegedeeld heeft, zal in tekst en vertaling in een volgende aflevering dezer Bijdragen uitgegeven worden.

OUDJAVAANSCH E BERGNAMEN.

Onder de bergnamen die in 't bovenbehandelde stuk voorkomen zijn er slechts enkele die ik op onze kaarten heb kunnen terugvinden. Het is van belang, pogingen te doen ten einde de ligging dier bergen op te sporen omdat ze vermoedelijk alle in 't gebied lagen van 't rijk, welks vorst de acte uitvaardigde. Het stuk is opgesteld te Majapahit: parisamapta tlasinurat ring Majhapahit ¹. In de hoop dat anderen, beter bekend met de plaatselijke gesteldheid van Java dan schrijver dezes, 't onbrekende zullen aanvullen, zal ik opgeven welke bergen ik heb kunnen terugvinden.

Satasrëngga. Dit woord is in 't Javaansch verder verbasterd tot satā-rënggā (zie sapta-rëngga in Jav. Wdb.); er zal dus bedoeld wezen de Soetorenggo in 't Japara-gebergte.

Marapwi = marapuy, Jav. Merapi. Welke der twee vulkanen, de oostelijke of de westelijke gemeend is, blijkt niet. Veronderstellen we Merapi, ZW. van den Merbaboe.

Sumbi, thans Sumbing, en Susundara, thans Sendoro, beide niet ver van elkander.

Walambangan, Jav. Balambangan. Ofschoon de sprong

¹ De naam dezer residentie wordt niet alleen in ons stuk met jh gespeld; uit een brief van Dr. v. d. Tuuk leer ik dat jh in dit woord, de gewone spelling was. Hoe de jh in hedendaagsch Javaansch (Madureesch) schrift er uitziet, kan men leeren uit Bharata-Y 160, in 't woord jhatiti.

van den Sendoro tot het uiterste Oosten van Java groot is, schijnt er geen reden te bestaan om dit Walambangan niet gelijk te stellen met het bergland van 't schiereiland Balam-bangan.

Mědang, natuurlijk Jav. Mědang of Měṇḍang, maar welk?

Tawihang, Jav. Taweng; vermoedelijk de heuvel van dien naam in de residentie Pekalongan.

Pangawan houd ik niet voor den naam van een berg, maar voor 't Jav. bangawan. Ook onder de voorgaande namen zijn er ettelijke, waarvan men niet met zekerheid kan zeggen dat bergen bedoeld zijn. De redenen waarom juist deze bergen of plaatsen zoo heilig geacht worden en andere niet, zijn ons verborgen. Eene volledige lijst hebben we zeker niet in de opsomming te zoeken; integendeel, het moeten plaatsen geweest zijn, wier beschermgeesten eene bijzondere vereering genoten. De heiligheid van bepaalde oorden hangt van min of meer toevallige omstandigheden af die wij niet meer kunnen opsporen.

H. KERN.